

Всемирная Ассоциация казахов
Омский филиал Института археологии и этнографии СО РАН
Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского
Региональная общественная организация
Сибирский центр казахской культуры «Мөлдір»

**КАЗАХИ В ЕВРАЗИЙСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ:
ИСТОРИЯ, КУЛЬТУРА
И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ**

**Материалы
Международной научно-практической конференции,
посвященной 25-летию Региональной общественной организации
Сибирский центр казахской культуры «Мөлдір»**

(Омск, 14-15 мая 2014 г.)

Омск
2014

Усова А.Х. ПЕРОГА ДЛИНОЙ В ЧЕТВЕРТЬ ВЕКА: ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОМСКОЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ «СИБИРСКИЙ ЦЕНТР КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ «МӨЛДІР»	154
Калшабаева Б.К., Сейсенбаева А.С. К ВОПРОСУ РЕПАТРИАЦИИ И АДАПТАЦИИ КАЗАХОВ-ОРАЛМАНОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	158
Касымова Д.Б., Исаева А.И. ДОСТИЖЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРОГРАММЫ «НУРЛЫ КОШ» В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	163
Козгамбаева Г.Б. СОЦИАЛИЗМ ДӨУПІНДЕГІ МОҢҒОЛИЯДАҒЫ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ (XX ғ. 20-80 – жылдары)	166
Құдайбергенова А.И. ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ ТАРИХЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗЕРТТЕЛУІ ЖАЙЛЫ	170
Мамашев Т.А. СИБИРСКИЙ ЦЕНТР КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ «МӨЛДІР»: 25 ЛЕТ ПЛОДОТВОРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	173
Муканова Г.К. СУДЬБЫ КАЗАХСКОЙ ДИАСПОРЫ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: «КАЗАХСТАНСКИЙ ПУТЬ-2050»	177
Ташпеков Г.А. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕГИОНАЛЬНЫХ КАЗАХСКИХ КУЛЬТУРНО-НАЦИОНАЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ САРАТОВСКОЙ ОБЛАСТИ	179

История

Аблажей Н.Н. СОВЕТСКАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В ОТНОШЕНИИ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ СИНЬЦЗЯНА В КОНЦЕ 1940-х – НАЧАЛЕ 1950-х гг.	186
Аманжолова Д.А. ИЗ ИСТОРИИ ОТДЕЛА НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ ВЦИК	189
Бексейтова Э.Ө. ЗАБАЛАРДЫҢ – АМАНАТЫН САҚТАЙЫҚ!	192
Ермекбай Ж.А. РОССИЙСКИЕ КАЗАХИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945 гг.)	194
Қабұльдинов З.Е. ОСОБЕННОСТИ ПРЕБЫВАНИЯ КАЗАХОВ-ОТКОЧЕВНИКОВ В СИБИРИ в начале 30-х годов XX в.)	199
Сурманов А.А. КАЗАХСКИЕ ЛИЦА И СТРАНИЦЫ В НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ КЫРГЫЗСТАНА	203
Мамытова С.Н. О ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ В СФЕРЕ ТОВАРНОГО СКОТОВОДСТВА В ПРИИРТЫШЬЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.	207
Узорова О.А. ПОЛИТИКА ОМСКОГО ОБКОМА ВКП(б) ПО ОТНОШЕНИЮ К КАЗАХАМ по материалам газеты «Омская правда» (1936 г.)	209
Итенова Г.Е. ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ ЗАКОНОВ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ КАК ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА	211
Арсамбекова А.С. ПОСЛЕДСТВИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ XIX В. на примере казахов Западной Сибири)	218

Мұрағатының қорынан құжаттар жинағы (Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының 20 жылдығына арналған). – Алматы: Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы «Атажұрт» баспа орталығы, 2012. – Б. 231-232.

Концепция миграционной политики Республики Казахстан на 2007–2015 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 28 августа 2007 г. № 399 // URL: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/zakon/zakon090.html> / (дата обращения: 30 марта 2012 г.)

Правительство РК одобрило проект госпрограммы управления миграцией «Нурлы кош» // *Zakon KZ* [Электрон. ресурс]. Режим доступа: <http://www.zakon.kz/123754-pravitelstvo-rk-odobrilo-gosprogramm.html> (дата обращения: 05.03.2014).

Хождение по мукам: вид на жительство или гражданство // Радио Азаттық. [Электрон. ресурс]. Режим доступа: <http://rus.azattyq.org/content/kazakhstan-immigrant-social-welfare-issues/24895177.html>. (дата обращения: 05.03.2014).

Г.Б. Қозғамбаева

Қазақстан, Алматы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

СОЦИАЛИЗМ ДӘУІРІНДЕГІ МОҢҒОЛИЯДАҒЫ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ (XX ғ. 20-80 – жылдары)

XIX ғ. жетпісінші жылдарының басында Қытайдың Шыңжаң өлкесінің Алтай аймағында тұратын қазақтардың бір бөлігі Моңғолия территориясына көшіп келіп орналасты. Қытайдың маньчжуриялық Цин империясы моңғол елін XVIII ғ. аяғын да жаулап алып, XX ғ. басына дейін отаршылдық езгіде ұстады. Олардың үстемдігіне қарсы моңғол халқының көптеген бас көтерулері болып, 1911 ж. көтеріліс ұлт – азаттық қозғалысқа ұласып, Моңғолия өз тәуелсіздігін жариялады. Моңғолияға көшіп келген қазақтар 1921 ж. моңғол елінде жеңіске жеткен ұлт-азаттық революцияның нәтижесінде тәуелсіз елдің азаматы атанды. Моңғол елінің батыс өлкесінде қақтығысқан екі күштің арасындағы соғыстың шешуші кезеңі Тұлба көлі маңында болған шайқас еді. Тұлба көліндегі шайқас қызылдардың жеңісімен аяқталып, ақ гвардияшылар моңғол елінің батыс өлкесінен қуылады. Қобда қазақтары бұл оқиғаға басынана аяғына дейін бел ортасында жүріп қатысты [Мухамадиұлы, 1997, б. 93]. Бұл шайқас моңғол халқының ұлт – азаттық күресіне қойылған соңғы нүкте болатын. 1921 ж. революцияны жеңіске жеткізген негізгі күш Кеңес Одағының Қызыл армиясы. Сөйтіп моңғол елі социалистік даму жолына түсті де, 70 жыл бойы социализмнің шырмауында қалды. Моңғол елінің құрамындағы қазақтардың басқа жол тандап алуы мүлде мүмкін емес еді. Моңғол елінің қоғамдық дамудың табиғи жолынан ауытқып кетуінің негізгі себебі, бұл елді шетел басқыншыларынан Кеңес Одағының Қызыл Армия бөлімшелерінің азат еткендігі, соның арқасында моңғол елінде кеңестердің ықпалы күшті болып, МХРІП оның шешімдері мен нұсқауларына сөзсіз бағынып отырды.

Ұлт-азаттық революцияның нәтижесінде моңғол еліндегі Қытай әскерлері қуылып, отаршылдығы жойылғанымен, олардың билеуші тобы елдің тәуелсіздігін мойындағысы келмей, Моңғолияның

шекарасына әскер шоғырландырып, жаңа жорыққа әзірленіп жатты. Осы жағдайға байланысты Қызыл Армия бөлімдері 1924 ж. дейін Моңғолияда қалып, қытайдың шапқыншылық әрекетіне бөгет жасады. 1924 ж. 31 мамырда Қытай мен Кеңес Одағының арасындағы шартқа қол қойылды. Мұның себебі, қазан төңкерісінен қашқан ақ гвардияшылардың көпшілігі Қытайға топтасқан еді. Олар Қытай елінің милитарист күштерімен бірлесе отырып, Кеңес Одағына шабуыл жасауға қызу дайындық жүргізіп жатты. Осындай жағдай Кеңес Одағының сыртқы саясатында Қытай мен арадағы қарым-қатынасты дұрыс жолға қою маңызды орын алды. Қытаймен арадағы шиеленіскен түйінді шешу Кеңес Одағына кейбір мәселелер бойынша шегініс жасауға тура келді. Солардың бірі моңғол елінің тәуелсіздігі мәселесі еді. Кеңестік Ресей 1921 ж. қарапа айында моңғолмен жасаған келісімде елдің тәуелсіздігін мойындап, оның үкіметін бірден-бір заңды үкімет деп таныған-ды. Енді, міне, үш жыл өткен соң, жоғарыдағы шарт бойынша Моңғолияны Қытайдың бір бөлігі деп мойындауға тура келді. Бұл, әрине, жұмсақтап айтқанда, Кеңес Одағының өз мүддесі үшін кішкентай моңғол елінің тәуелсіздігін құрбандыққа шалған сатқындық саясат еді. Қытай мемлекеті өз тұрғысынан ақ гвардияшылардың Кеңес Одағына шапқыншылық жасауына жол бермеуге уәде берді. Кеңес Одағы моңғолдан өз әскери бөлімдерін 1925 ж. алып кетті. Кеңес Одағы моңғол елін қытай билігіне берді. Қытай өз елінің бір бөлігі ретінде моңғол жерін қалаған уақытында басып алуға мүмкіндік алды.

Екі державаның бұл әрекеті моңғол мемлекетінен жасырын жасалды. Моңғол үкіметінің қайраткерлері бұл сатқындық әрекетін кейіннен кездейсоқ естіп, біраз әрекет жасағанымен, еш нәтиже шығара алмады. Сөйтіп, моңғол елі жан-нар таудың үстінде орналасқан елге ұқсап қалды.

Екінші жағынан, Кеңес Одағы моңғол еліне өзінің саяси, әлеуметтік-экономикалық ықпалын күшейте түсті. Моңғол елінің партиялық, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдарында Кеңес Одағының мамандары жұмыс істеді. Партия, әскер басшылығы Коминтерн тағайындаған өкілдің қолында болды. Коминтерннің шығыс бөлігінің өкілі ретінде 1921 ж. Моңғолияға келген Э. Ринчино МХРП ОК-нің басқарма мүшесі, әскери Кеңестің төрағасы қызметін атқарып, партия және әскери басшылықты өзінің қол астына топтастырды. 1924 ж. Коминтерннің Орталық атқару Комитетінің өкілі ретінде моңғол еліне Тұрар Рысқұлов келді.

Моңғол елінің жоғарыда аталған күрделі жағдайы қазақтардың да саяси-экономикалық әлеуметтік өміріне өз әсерін тигізбей қойған жоқ. Осының салдарынан қазақтардың арасына жүргізілетін өзгерістер баяу болғанымен моңғол өкіметі елдегі саяси жағдайды ескере отырып, экономикалық мүмкіндіктеріне сай біраз демократиялық өзгерістерді жүзеге асырды. Елді мекендеген аз ұлттар, соның ішінде қазақтар жөнінде интернационалдық принциптерге сай саясат жүргізді. МХРП-ның тұңғыш съезінде қабылдаған партия бағдарламасында партияның саясатына елдегі әртүрлі ұлттарды қанаудан азат етіп, олардың тең құқықты болуын қамтамасыз ету қарастырылды. 1922 ж. ОК партияның Қобда өлкесіндегі аз ұлттарға арнап үндеу қабылдайды. Үндеуде: «Аз ұлттарды іш пен сырттың қанауынан құтқарып, олардың экономикасы мен мәдениетін дамыту және оларды мемлекеттік барлық істерге тең құқықпен қатыстыру, сондай-ақ әрбір ұлттың әдет-ғұрпымен мәдени ерекшелігімен санасу партияның негізгі міндеттерінің бірі», – делінген [ММ ОТМ. Саяси кор. Т. 1. Іс 2. Б. 130]. Үндеуде мемлекеттің ең жоғарғы орны Ұлы Хұралға және басқадай жоғарғы лауазымдарға өз өкілдерін сайлауға әрбір ұлт ерікті екендігі айтылған. Моңғол үкіметі өзінің өмір сүрген барлық уақытында бұл уәдені мүлтіксіз орындағанын атап айту қажет. 1924 ж. шақырылған алғашқы Ұлы Хұралдан бастап оған кейінгілеріне қазақтар басқа ұлт өкілдерімен тең құқықта қатысты. Моңғол елінде 70 ж. оннан астам қазақ азаматтары мемлекеттік лауазымда қызмет істеп, министр дәрежесіне дейін көтеріліп, қызмет атқарғандығы жайында З. Қинаятұлы, Х. Мухамадиұлы т.б. ғалымдардың еңбектерінен біле аламыз. Түркістан қаласында 1995 ж. «Қазақ диаспорасының мәселелері мен болашағы» атты халықаралық симпозиумда З.Қинаятұлының жасаған баяндамасында: «Моңғолиядағы 135 мың қазақтың ішінен жоғарғы мамандық дипломы берілгені 2230, 8 – ғылым докторы, 39 – ғылым кандидаты, 4 – профессор, 16 – еңбек ері, 10 – еңбек иегері, 4 – халық артисті, 16 – ұшқыш бар. Моңғолиядағы екі БОИНГ ұшағының бірінің бірінші ұшқышы, бірінің екінші ұшқышы қазақ

жігіттері. Бір министр, үш парламент мүшесі бар», – деген мәліметтер берді [Қинаятұлы, 1995, б. 5].

Моңғол өкіметі өзінің алғаш орнаған күнінен бастап аз ұлттар жөніндегі саясатты жүзеге асыруға бағытталған практикалық іс-шаралар қолдана бастады. Бұл шаралар аз ұлттардың, соның ішінде қазақтардың экономика және мәдениет саласындағы мешеулігін жоюға бағытталды, осы шараларды жүзеге асыру барысында қазақтардың әлеуметтік, рухани және ұлттық ерекшеліктері үнемі еске алынып отырды. Ұлт-азаттық революция жеңген соң, моңғол үкіметінің басқа өлкелерде жүзеге асырған үстем таптың саяси-экономикалық үстемдігін, феодалдардың жер меншігі мен басыбайлылықты, халықтан алатын алым-салықты жою, дінді мемлекеттен бөлу, шетел капиталын елдің экономикасынан аластау, феодалдарды тәркілеу сияқты демократиялық өзгерістер отызыншы жылдардың соңына дейін қазақтардың арасында жүргізілмеді. Қазақтардың әдет-ғұрпы, салт-дәстүрі, рулық қатынасы, олардан туындайтын өзіндік ерекшеліктері ұзақ жылдар бойы сақталып отырды. Қазақтардың ел билеу және сот жүйесі де көп жылдар бойы сақталып келді. МХРП мен моңғол үкіметі қазақтардың арасына олардың саяси, экономикалық әлеуметтік ерекшеліктерімен санасу саясатын жүргізді. Ол партия құжаттарында «Төтенше саясат» деп аталды. Бұл саясаттың мазмұнын партия мен мемлекеттік съездердің шешімдерінен толық байқауға болады. МХРП-ның IV съезі қабылданған партия бағдарламасында: «Қобда өлкесіндегі халықтардың әдет-ғұрпы өзгеше болғандықтан жергілікті әкімшілік, шаруашылық жұмыстары олардың мүдделеріне сай жүргізілуі қажет», – деп көрсетілген [ММ ОТМ. Т. 1. Іс 2. Б. 131]. Аталған саясатқа сай моңғол үкіметі бірнеше жыл бойы қазақтар арасында жаңа әкімшілік орындарын құрмады және қазақтар арасындағы биліктің рулық жүйесін бұзбады, оны демократияландыруға байланысты шараларды бірте-бірте жүзеге асырды. Ру басының мұрагерлік пен атақ, лауазымын әкеден балаға мұрагерлік тәртіппен жалғастыру жүйесіне кейбір өзгерістер кіргізді. Қолайлы жағдай туғанда ру басына сауатты кедей халық өкілін өткізіп отырды. Керейлерді 20- жылдардың ортасында әкімшілік тұрғыдан екі хошунға (княздік) Шеруші және Шұбарайғыр деп бөлді. Хошун зәңгілікке бөлінді және олардың басшылары сайлануға тиіс болды. Ішкі және сыртқы сауданы жүйеге келтіру мақсатымен қазақтар мекендеген өлкеде орнаған келендердің, елдің басқа өлкесіндегілерге қарағанда өзіндік ерекшеліктері болды. Келендер негізгі міндетінен басқа халық мүддесін қорғауға байланысты міндеткерлікті де атқарды. Себебі, 30- жылдарға дейін қазақтар арасында жаңа үкімет тұрғысынан құрылған 2 ұйым хошун мен келеннің ғана болуында еді. МХРП мен моңғол үкіметінің қазақтар жөнінде ұстанған

саясатын жүзеге асыруда халықтың әдет-ғұрпын, мұң-мұқтажын жақсы білетін білікті-кадрлар даярлау мәселесі де ерекше маңызды болды. МХРП ел ішіндегі сауатсыздықты жою мен жаппай сауаттандыру жұмыстарын жүргізу мақсатында 1926 ж. МХРП-ның VI съезінде халықтың мәдениетін, оқу ағарту саласын дамытудың 10 ж. арналған жоспары бекітілді. Жоспар бойынша калалық, ауылдық жерлерде жаппай сауаттандыру жұмыстарын жүргізетін үйірмелер құру, жастар одағы мен партия қатарындағы азаматтарға міндетті түрде жазу мен оқуды үйрету, жастарды КСРО-ға жіберіп, қажетті мамандықтарға оқыту, халыққа жаппай міндетті түрде бастауыш білім беру және т.б. шараларды белгіледі. МХРП мен моңғол үкіметінің қазақтар жөнінде ұстанған саясатын жүзеге асыру маңызды болды [Қозғамбаева, 2013, б. 91]. МХРП-ның VI съезінде жаппай сауаттандыру, яғни бастауыш білім беру жоспары жасалғаннан кейін, 1927 ж. қазақ тілінде білім беретін мектептер ашу туралы шешім қабылданды. 1928 ж. қазақ арасындағы тұңғыш бастауыш мектеп Шеруші хошунынан орталығы Уланхуста ашылып, алғашқы ж. мұнда жиырма бес бала оқыды.

Уланхус бастауыш мектебі кейін жеті жылдық, ал елуінші жылдардың соңында он жылдық орта мектепке айналды. Осы мектептен қазақтың белгілі зиялылары білім алып, олардың қалыптасу тарихы осы білім ордасына тікелей байланысты болды. Мектепті мұғалімдермен қамтамасыз етуге Қазақстан көңіл бөліп, жоғары білімді маман-мұғалімдер жіберіп отырған. Сонымен қатар жергілікті қазақтардың арасынан да сауатты адамдар мұғалімдік қызмет атқарды. 1929-1930 оқу ж.нда қазақтар арасындағы екінші бастауыш мектеп Шұбарайғыр хошунының орталығы Тұлба деген жерде ашылды. Қазақтар арасына саяси, әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді жүзеге асыруда Қазақстан үкіметі жіберген мұғалімдер, сондай-ақ Коминтерн мен Жастар Коммунистік Интернационалы (КИМ) жіберген қазақ кадрлары ерекше рөл атқарды.

1927-1940 жж. аралығында Моңғолиядағы қазақ диаспорасының оқу ағарту саласын дамытуға бағытталған біршама ісшаралар атқарылса да, ондағы білім беру мен оны дамыту баяу жүрді. Өйткені білімге ұмтылған өсіп келе жатқан жас ұрпақты қазақ мектептерінде сабақ беретін маман кадрлар мен оқулықтар саусақпен санарлықтай ғана болды. Сондықтан моңғол үкіметі ондағы қазақ диаспорасының оқу ағарту саласының білім беру жүйесін алға қойып дамыту үшін Қазақстаннан мамандарды шақыртуда Кеңес Одағынан көмек сұраған. Қазақстан КП ОК-нің бюросы бұл мәселені екі дүркін (1940 ж. ақпан 8-11 хаттама №112, 1940 ж. 14 мамыр №10) қарап, 14 кәсіби педагогтарды тандап, оларды Моңғолияға жіберу үшін ОК ұсыныс жасайды. Олардың ішінен 11 маман тандап

алынып, 1940 ж. шілдеде Моңғолияға жолдамамен аттандырады. Олардың қатарында: Қордабаев Төлеубай, Сауранбай Тілеуберді, Есмағамбетов Сейдахмет, Қожахметова Рашида, Қадшыкенов Мұғди, Шынықұлов Жомарт, Иманалин Ораз, Құрбаналин Сәмбет, Қайыргелдин Айдарбек, Жаппар Тыналин, Аймұхамбетов Сұлтан, Молдағалиев Қайролла сынды тәжірибелі педагогтар бар еді [Қинаятұлы, 2007, 143 б.]. Қазақ әйелдерін партия және қоғамдық ұйымдардың мүшелігіне енгізу, осы ұйымдарға жұмысқа тарту шаралары жүзеге асырыла бастады. Мәселен, 1930 ж. мәлімет бойынша Шеруші хошунының партия комитетінің басқармасында екі әйел, жастар комитетінің басқармасына бес әйел сайланған [ММ ОТМ. Қ. 1. Т. 4. Іс 148. Б. 21]. Халықтың саны, мал басы өскен сайын жер таршылығы қатты білінді. 1930 ж. МХР-дың үкімет орны қазақтарға жер бөліп беру туралы шешім қабылдады. Бұл шешім бойынша қазақтарға берілген жердің шығыс шегі қазіргі Баян-Өлгей аймағының орталығы Өлгей қаласы, оңтүстігі қазіргі Делуін сұмыны, солтүстігі қазіргі таулы Алтай автономиялық облысының Қосағаш ауданымен шектелді де, мұнан батысқа дейінгі жерлер қазақтардың пайдалануына берілді. Жоғарыда қабылданған шешімнің нәтижесінде қазақтарға бөлінген жайылым жердің мөлшері көбейді. Моңғол Халық Республикасы Министрлер Кеңесі 1930 ж. «МХР-ның территориясын әкімшілік тұрғыдан қайта бөлу туралы» заң қабылдады. Ереже бойынша 1930-1931 жж. сайлау жүргізіліп, қазақ арасында хошун, сұмын, бақтарды демократиялық сайлау арқылы қайта құру жұмысы жүргізілді. Демократиялық сайлау жүргізілгенімен, қазақтар арасында рулық қатынас күшті болғандықтан жергілікті әкімшіліктердің көпшілігіне ру басылар сайланды. Қазақтардың әдет-ғұрпы, дәстүрі, экономикасы мен мәдениетінің ерекшеліктерімен санасу саясаты 1940 ж. дейін жүргізілді. Сұмын баққа бөлінді, олардың басқармаларын еңбекшілер жиналысы сайлады. Бұрын ру атымен аталатын сұмындар жер атауымен аталатын болды. Қазақтар жеті сұмыннан (Хужырты, Аққол, Далуін, Тұлба, Уланхус, Ақкөл, Баянор) құрылды. 1938 ж. қазақтарға қайтадан жер бөлі. Осы бөліс бойынша қазақтар отыз бес мың шаршы (км) жер алды [ММ ОТМ. Қ. 1. Т. 7. Іс 73. Б. 113]. 1939 ж. бастап қазақтардың шаруашылығындағы малға санақ жүргізіліп, мемлекетке салық төлейтін болды. Қазақ жастары 1939 ж. бастап әскер қатарына шақырыла бастады. 1940 ж. МХР-дың жаңа негізгі заңы бекітіліп, онда аз ұлттар моңғол елін мекендеген басқа халықтармен бірге саяси бостандықты кеңінен пайдаланады делінген еді. Қазақтарға ұзақ және қысқа мерзімге арналған мемлекет тарапынан қарыз беріліп отырды. Мал шаруашылығын дамыту жөніндегі шаралар өз нәтижесін бере бастады. 1935-1938 ж. қазақтардың қолындағы малы 26

іс басқаруын жолға қойылуына зор үлес тигізді. Қазақ ұлттық аймағының орнауы аз ғана қазақтың сан ғасырлық армандарының орындалған еді. Моңғолиядағы қазақ диаспорасы Баян – Өлгей аймағы құрылғаннан бастап қазақ тіліндегі бұқаралық ақпараттық құралдар: газет, журналдарды үзбей оқып, атамекендегі жағдайлардан керекті мәліметтер алып өздерінің рухани байлықтары арттырып елдегі жағдаймен жан – жақты хабарлар болып, Қазақстан телеарнасының хабарларын көруде.

Моңғолиядағы қазақ диаспорасы моңғол елінде өмірдің бар сатысында биік белестерден көріне білсе де, көңілде бір қаяу – ол атамекенге деген құштарлық пен атажұртқа деген ыстық ықылас

болды. Дүниежүзінде алыс және таяу шетелдерде пашырап жүрген қазақ диаспорасының бір ғана Қазақстан деген атамекені бар, сондықтан да біздің қандастарымыз жер шарының қай түкпірінде жүрсе де ат басын Қазақстанға бұруға құқылы. Міне сол бет бұру, Қазақстанның тәуелсіздік алып, егеменді ел болумен сабақтасып, 1991 ж. басталып кетті. Тағдыр тәлкегімен әлемнің әр түкпірінде тұратын қандастарының отанына оралуына ұйытқы болып, мемлекет тарапынан ерекше көңіл бөліп отырған елдердің бірі – Қазақстан. Егемендікке қол жеткізгелі бері Елбасы шетелдердегі қазақ диаспорасын бір шаңырақтың астына жиналуына айрықша ден қойып келеді.

Пайдаланылған деректер мен әдебиеттер тізімі:

Қозғамбаева Г.Б. Моңғолиядағы қазақ диаспорасының оқу ағарту саласындағы білім беру жүйесінің қалыптасу тарихынан // ҚазҰУ Хабаршысы. Тарих сериясы. – 2013. – №1 (68). – Б. 87-91.

Қинаятұлы З. Моңғолия қазақтары туралы жасаған баяндамасы // Қ.А. Яссауи университетінің Хабаршысы. – 1995. – №9. – Б. 13-16.

Қинаятұлы З. Моңғолиядағы қазақтар. II-кітап. – Алматы: Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы «Атажұрт» баспа орталығы, 2007. – 143 б.

ММ ОТМ. Саяси қор. Т. 1. Іс 2. Б. 130-131.

ММ ОТМ. Қ. 1. Т. 4. Іс 148. Б. 21.

МХРП ОТМ. Қ. 1. Т. 5. Іс 226. Б. 153.

ММ ОТМ. Қ. 1. Т. 7. Іс 73. Б. 113.

Мухамадиұлы Х. Моңғолиядағы қазақ субэтностының қалыптасуы мен дамуы. – Алматы-Уланбатыр: Чойжол, 1997. – 221 б.

Сұлтан Тәукейұлы. Ата таным. – Уланбатыр: Уланбатыр баспасы, 2006. – 205 б.

Шымыршыұлы Н. Қырандай қия шыңда шарықтадым. – Өлгий: Баян-Өлгей баспасы, 1998. – 196 б.

А.И. Құдайбергенова

Қазақстан, Алматы, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты

ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ ТАРИХЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЗЕРТТЕЛУІ ЖАЙЛЫ

Қазақтардың тарихи отанынан ажырауы мен олардың репатриациясы тарихын зерттеудің, шетелдегі қандастардың елмен байланысын нығайту үшін оларға мәдени-рухани, оқу-білім саласындағы қолдауды жетілдірудің және атажұртқа келуіне жағдай жасау мәселелерін талқылаудың ғылыми және практикалық маңызы жоғары. Шетелдегі және қазақ жеріндегі ұлт тарихы мен мәдениетін зерттеу қазақ халқының тұтастығын көрсетуге бағытталады.

Тәуелсіздік алғанға дейінгі отандық тарихи ғылымда шетелдегі қазақ қауымының қалыптасуы мен дамуы тарихын жазу мүмкін болмады. Кеңестік дәуірде бұл тақырыпты зерттеу қазақтарды өздерінің туған жерінен сыртқа қарай үдере қашуына мәжбүр еткен жағдайларды (мысалы, XX ғ. ашар-шылықтарды) анықтау арқылы кеңестік саясаттың тұтас ұлт тағдырына деген аяусыздығын көрсетер еді. Сонымен бірге, коммунистік идеология үстемдік құрып тұрған кезде шетелдердегі қазақ диаспо-

расын құраған қандастарымыз өзге елдің азаматтары деп есептелінгендіктен, тағдыры мен тарихы мемлекеттің де, ғалымдардың да назарынан тыс қалып келді. Қазақ диаспорасы мәселесі XX ғ. 90 жж. дейін ғылыми тұрғыдан зерттелмеді.

Тәуелсіздік жылдарында қазақстандық тарих ғылымы «ақтандақтар» беттерді қайта қарап, көптеген тарихи оқиғаларға шынайы шындық тұрғысынан жаңаша қорытынды жасауда бірқатар жетістіктерге қол жеткізді. Соның ішінде, қазақтардың шетелге үдере көшуі, шетелдегі қазақ қауымының қалыптасуы, олардың қайта оралуы мен қазақстандық өмірге бейімделуі тарихына орай бірқатар тұжырымдар жасалды.

Осы бағыттағы қорытындылар Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты даярлаудағы Қазақстанның ерте заманнан қазірге дейінгі тарихын қамтитын жиырма кітаптан тұратын көптомдық «Отан тарихы» (Қазақстан тарихы) басылымына арнайы кітап түрінде ену-